

Mogućnosti političkog djelovanja u znanstveno-tehničkom svijetu

Izlaganje sa znanstvenog skupa
UDK 32 : 1 + 321.7

Politika i demokracija u doba tehnike

Ante Pažanin

Fakultet političkih nauka, Zagreb

Sažetak

Na pitanje o biti političkoga i politike načelno su moguća dva odgovora. Prvi je sadržan u izvornome grčkom shvaćanju politike kao ozbiljenja zajedničkog dobra građana kao građana. Polis je politička zajednica u kojoj građani ozbiljuju svoj praktični život, a politiziranje je zasnovano na njihovoj vlastitoj razboritosti i praktičnim uvidima. Drugi odgovor upućuje na novovjekovno makijavelističko poimanje politike kao tehnike, tj. umijeća vladanja i držanja građana u pokornosti. Država je instrument sile i nasilja, a politiziranje instrumentaliziranje i funkcionaliziranje građana kao podanika. Nasuprot tehnici i novovjekovnoj znanstvenoj racionalnosti valja razvijati praktično znanje i običajnost, jer se samo na tim pretpostavkama mogu primjereno prakticirati praktični život i politika. Izvorni smisao zbiljske politike i demokracije jest optimalno sudjelovanje građana u slobodnu i razboritu savjetovanju i odlučivanju o životu zajednice.

Da bi se razumjele mogućnosti političkog djelovanja i slobodnog života uopće u suvremenom svijetu potrebno je razmotriti, kako svojevrsnost moderne materijalne tehničke proizvodnje, tako i svojevrsnost političkog djelovanja i svijeta života, jer ne samo da se materijalna proizvodnja ne može svesti na političku i, općenito, duhovnu djelatnost, nego se ova još manje može reducirati na materijalno-tehničku. Pokušaji reduciranja bilo na jedno, bilo na drugo pokazuju se kao opasnosti koje u modernom svijetu vode ili glorificiranju tehnike kao moći i svemoći, ili pak njezinu potpunom nijekanju. Prva redukcija i zagovaranje svemoći tehnike počeli su s Baconom i novovjekovnim utopijama, a preko »razvijenog kapitalizma« i »znanstvenog socijalizma« traju do suvremenog »kasnog kapitalizma« i »realnog socijalizma«. U toj redukciji sve je tehnika, pa tako i politika — bilo u makijavelističkom shvaćanju politike kao tehnike ili umijeća stjecanja i održavanja političke moći i

vladavine, bilo u smislu modernoga funkcionalizma i političke teorije tehnokratizma. Usprkos tome, moć tehnike ni danas nije totalna, jer kad bi bila totalna ne bi bilo međusobnoga ljudskog razumijevanja ni drukčijeg djelovanja nego što je tehničko. Kao primjer drukčije čovjekove djelatnosti nego što je tehnička od starine vrijedi teoretska i praktična čovjekova djelatnost, a uzor ove posljednje je političko djelovanje, koje od atenske neposredne demokracije 5. stoljeća prije naše ere vrijedi kao bitni element života u kojemu do izražaja dolaze građani kao građani. Grci su u tom smislu utemeljitelji i klasiци ne samo velike umjetnosti i filozofije, nego i, prije svega, istinske politike. Političku misao atenske demokracije izražava i održava živim kako je Aristotelova filozofija politike kao nauka o naizmjeničnom vladanju i pokoravanju slobodnih i jednakih građana. tako i sva kasnija politička filozofija, koja zna da bez uvida i odluka slobodnih i ravnopravnih građana nema zbiljskog političkog života, a kao horizont njihova politiziranja i općenito realiziranja onoga političkog kao takvoga otkriva običajni svijet života. Time se izvorno politiziranje građana razlikuje od modernog politiziranja kao instrumentaliziranja i funkcionaliziranja građana kao podanika. Otuda se i za nas kao središnje postavlja pitanje: kako ozbiljiti politički život i koji smisao podati politiziranju? Kod brižljiva razmatranja pokazuje se da je suvremenoj svjetskoj povijesti i zbiljskoj slobodi i pravima individuuma demokracija najprimjereniji oblik političke vladavine, ali ne samo neposredna demokracija u izvornome grčkom niti samo reprezentativna demokracija u modernom smislu. Jer, politika i političko djelovanje doista su stvar svih građana kao građana. ali se danas ozbiljuju u sasvim drukčijim povijesnim: socijalnim, tehničkim, ekonomskim uvjetima nego što su bili u antičkom polisu i pretkapitalističkim formacijama društva, pa i u samome klasičnom kapitalizmu. Izvorni smisao politike i demokracije kao naizmjeničnog vladanja i pokoravanja građana ne samo da ne zastarijeva nego nasuprot prijetnji svemoći tehnike i opasnostima tehnicizma i tehnokratizma, postaje sve značajnijim, jer on promiče načelno drukčiji način razumijevanja i djelovanja nego što je tehnički. Otuda je prakticiranje izvornog smisla političkog života kao slobodnog odlučivanja i djelovanja građana u državi danas urgentnije nego ikada ranije.

Počnimo jednostavnim pitanjem: što je ono političko i što je uopće politika? Na to pitanje načelno se mogu dati dva odgovora. Prvi je odgovor svima poznat, jer se na tragu novovjekovnog i modernog razvitka tehnike proširilo shvaćanje politike kao tehnike. Prema tome novovjekovnom makijavelističkom shvaćanju, politika je tehnika, tj. umijeće ili vještina vladanja i držanja građana na uzdi i u pokornosti. U skladu s tim, država se više ne shvaća kao država svojih građana, tj. kao politička zajednica, nego kao aparat sile i nasilja pomoću kojega se građani drže u pokornosti i potlačenom položaju. Time građani prestaju biti građani u punom smislu i postaju podanicima. Prema tome tipično novovjekovnom shvaćanju, država je instrument,¹ a politika umijeće stjecanja i održavanja moći vladanja. Moderno politiziranje otuda znači instrumentaliziranje i funkcionaliziranje građana kao podanika.

Nasuprot tome, prema izvornome grčkom shvaćanju, politika je ozbiljnije zajedničko dobro građana kao građana. Još prema Aristotelu politika je

1 O instrumentalističkom shvaćanju države vidi A. Pažanin, „Država i demokracija“, *Politička misao*, 1984, 1/2, str. 3—19.

realizacija ili ispunjenje dobrog, pravednog i sretnog života svih građana kao slobodnih i jednakih pripadnika polisa. Polis se tu javlja kao politička zajednica u kojoj građani kao građani, na osnovi ethosa i nomosa polisa, ozbiljuju svoj praktični život² kao jedinstvo etičkog i političkog djelovanja. Iako se temelji na običajima i zakonima grada—države, čovjekovo djelovanje ne odvija se ni mehanički, bez ikakvoga znanja, niti na osnovi općenitoga i nužnoga znanja, nego pomoću razboritosti građana, koja se u razlici prema sophiae kao teoretskoj mudrosti naziva phronesis ili praktična mudrost. Izvorno politiziranje građana kao građana vršilo se otuda na osnovi njihove vlastite razboritosti i praktičnih uvida, dok se novovjekovno i moderno politiziranje vrši pomoću apstraktnih teorija i pragmatičnih tehnika. Dok je izvorno politiziranje vodilo razboritom, časnom i plemenitom djelovanju i kreposti građana, moderno politiziranje vodi instrumentaliziranju politike i funkcionaliziranju građana kao podanika, tako da danas prisustvujemo općenitom degradiranju politike i njezinu identificiranju sa svim i svačim. U tom smislu govori se o ekonomskoj, obrazovnoj, kulturnoj, socijalnoj, pa čak i znanstvenoj politici, jer svaki dio i aspekt ljudskoga života može postati stvar politike i otuda »političkim« momentom. U izvornom grčkom smislu, politika se, pak, razlikuje od svih mogućih pojedinačnih aspekata moderne politike time što ono političko nije identično niti s nekim pojedinim aspektom politike kao što je ekonomska, obrazovna itd. politika, niti sa sumom svih njih, nego predstavlja medij ili horizont u kojemu se susreću i među sobom odnose građani kao građani: »Utoliko ono političko ne sadrži samo neko područje, koje je važno u različitim aspektima, nego čini centralni element grčkog, posebno atenskog društva«³. Na tome »centralnom elementu grčkog . . . društva« razvili su se svojevrсни politički identitet i općenita solidarnost građana, tako da Meier s pravom ističe, da je »ono političko nastalo samo kod Grka«. Naravno, usprkos divljenju Grcima i njihovim zaslugama za nastanak i razvitak politike i slobode općenito, ne smije se zaboraviti ropstvo kao nedostatak grčke slobode i ropski rad kao osnova na kojoj su cvjetale i grčka sloboda i grčka politika. Međutim, naše divljenje i zanimanje za grčko shvaćanje politike postaje tim veće, kad znamo da su politički život i političko djelovanje razvili građani kao građani, a ne nikakvi profesionalni političari. To znači da su politički život činili i oblikovali ljudi, koj su svoje vrijeme i sposobnosti dijelili s ostalim problemima i aspektima življenja i mišljenja, tako da su mnogima domaćinstva nazadovala dok dok su se politički angažirali i borili za pravedno upravljanje svojom političkom zajednicom. Već u grčkom razumijevanju politike prisutna je, dakle, ne samo veza rada i politike, nego i uzajamni utjecaj domaćinstva i političkog života, jer nitko nije oslobođen briga oko imovine, domaćinstva, kupovine i prodaje, nego svatko pored toga mora naći snage i vremena za sudjelovanje u javnom životu. To je ujedno bio razlog što je politički angažman kod grčkih građana igrao, kako kaže Meier, »svagda samo sporednu ulogu. Ali ta sporedna uloga bijaše za relativno vrlo veliki broj glavna uloga izvan kuće«⁴, tj. glavna uloga u javnosti uopće. Štoviše, političko djelovanje, iako je igralo spo-

2 O tome vidi A. Pažanin, *Filozofija i politika*, Zagreb 1973, posebno odjeljak I i III, kao i raspravu navedenu u bilj. 1.

3 Ch. Meier, *Die Entstehung des Politischen bei den Griechen*, Frankfurt 1980, str. 17.

4 Isto, str. 254.

rednu ulogu u ukupnom životu pojedinca, bijaše za Grke ne samo »glavna uloga izvan kuće«, nego uloga koja je u cjelokupnome javnom životu jedino bila vrijedna pažnje. Takva vrijednost i čast pripadali su političkom djelovanju vjerojatno zbog toga što politika nije bila zanimanje i nije bila vrijedna pažnje. Takva vrijednost i čast pripadali su političkom djelovanju vjerojatno zbog toga što politika nije bila zanimanje i nije bila podređena ostalim aspektima života — ni domaćinskom, ni gospodarskom, ni socijalnom, ni obrazovnom ili nekom drugom pojedinačnom aspektu — nego je činila »centralni element« života građana kao građana. Promjena i u tom pogledu zbilja se tek u novom vijeku i modernom dobu.

Posljedica te novovjekovne promjene smisla i značenja političkog djelovanja došla je do izražaja i u već naznačenom poimanju i određenju politike i političke vladavine. Max Weber stoga i definira političku vladavinu kao »poslušnost« zapovjednoj vlasti, tj. državi u instrumentalističkom značenju. U skladu s tim, on kaže: »Vladavina znači šansu da se za neku zapovijed . . . nađe poslušnost.«⁵ Poslušnost i pokoravanje državnoj vlasti jedina su dužnost građana od Machiavellija nadalje. Državu Weber određuje kao »politički uredski pogon«, a ono političko kao »odnos vladavine, tj. kao vladavinu čovjeka na čovjekom.«⁶

Weber tu zapravo identificira ono političko i politiku s despotskim i despocijom. Time se gubi načelna razlika koju je pravio Aristotel između koinonia despotiké i koinonia politiké s njihovim različitim odnosima, tj. razlika između domaćinske vlasti i političke vladavine. Kako je poznato, domaćinska vlast poznaje, na jednoj strani, samo vladanje a, na drugoj strani, samo pokoravanje, dok politička vladavina znači, kako vladanje, tako i pokoravanje, tj. naizmjenično vladanje i pokoravanje slobodnih i jednakih građana. Budući da je to pravi smisao političke vladavine i da je ona u toku povijesti doživjela raznovrsna izopačavanja i zastrane, valja uvijek ponovno podsjećati na temeljno Aristotelovo određenje da u političkoj vladavini slobodni i jednaki građani vladaju i pokoravaju se prema principu rotacije. Taj princip, sa svoje strane, pretpostavlja potpune ili, kako Aristotel kaže u svojoj *Politici*, »apsolutne« građane koji su sposobni za obje dužnosti, tj. kako za vladanje, tako i za pokoravanje. Ti pravi građani nisu političari u smislu Weberove »Politik als Beruf«. Oni nisu ni neki doživotni profesionalni političari niti vječni reprezentanti naroda, koji kao svi profesionalci žive od svoga »zanimanja«, koji, dakle, žive od politike kao zanimanja, a ne za politiku bez i izvan zanimanja, što je bio slučaj s građanima u prvim zbiljskim političkim zajednicama i, posebno, u prvim demokracijama svjetske povijesti.

Meier je posebno na primjeru atenske demokracije petog stoljeća prije naše ere pokazao da su prve demokracije svjetske povijesti mogle nastati samo kao direktne demokracije i da je upravo neposredno i intenzivno sudjelovanje širokih slojeva građana u političkom životu prvih demokracija vodilo razumijevanju politike i izgradnji političkoga identiteta kao odnosa koji postoji između građana kao građana.⁷ Dakako, nije pritom riječ o plediranju za grčkim polisom niti o pokušaju obnove prvih demokracija svjetske povijesti. Mi živimo u modernom društvu, u kojemu kao radnom društvu i politika igra

5 M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, Tübingen 1976, str. 28.

6 Isto, str. 30.

7 Vidi Ch. Meier, *nav. dj.*, str. 493/4.

drukčiju ulogu nego u antičkoj Grčkoj. Država i politika danas se odnose i miješaju u sve pore života, pa i u socijalne i gospodarske temelje društva, i to ne samo u socijalizmu, nego i u kapitalizmu.⁸ Unutar društva, koje se temelji na proklamiranim principima o diobi rada, o individualnim pravima i rezultatima rada, politička se država pojavljuje u najužoj povezanosti s »građanskim društvom« kao sistemom udruživanja i podmirenja potreba. Otuda se dobiva dojam, koji mnogi uzdižu u »pojam«, štoviše u »boga« moderne tehnike, koji vlada svime i svemu propisuje svoje stroge zakone kao da se cijeli život odvija prema njima i njihovoj vrsti racionalnosti. Da li je doista tome tako? Zar su doista svemoćni privredni zakoni i tehničke bogatstva? Kad bi oni doista bili svemoćni, tada bi bilo nemoguće već i naše pitanje, koje nas kao suvremenike tehnike životno zanima: da li nam moderno društvo sa svojim tehničkim dostignućima i bogatstvima, koje kao radni ljudi postižemo pomoću raznovrsnih zanimanja, omogućuje da se uopće bavimo ostalim djelatnostima, koje u različiti prema gospodarskom i tehničkom stjecanju razvijaju naše vlastite i raznolike sposobnosti? Iz aspekta naše teme pritom je posebno važno da li smo mi danas više u stanju da se bavimo politikom, da probleme zajedničkog života sigurnije imamo u svojim rukama i da njima bolje upravljamo ili bar tako kako su to nekoć javno i odgovorno činili građani prvih demokracija svjetske povijesti, ili su naše mogućnosti manje ne samo u kvalitativnom pogledu, nego čak i u pogledu procentualnosti kvantitete zbiljski angažiranih građana. S tim u vezi je središnje pitanje politike: da li je javni život stvar svih građana kao građana ili se on mora prepustiti raznim reprezentativima i elitama — profesionalnim političarima, filozofima, raznim profetima, somnabulima, moćnicima i njihovim »dinastijama«? To je središnji problem politike, i to ne od jučer, nego već od Platonova doba, a posebno od početka novovjekovnog razvijanja stručnjaka za sve, pa tako i za politiku.

Već su sofisti u staroj Grčkoj naučavali da nitko nije dostatan sam sebi i da se ljudi udružuju u državu upravo zato da bi zadovoljili svoje raznovrsne potrebe. Platon i Aristotel su s pravom ukazali na to da je održavanje života doista razlog zbog kojeg nastaje država, ali da svrha postojanja i razvijanja države kao političke zajednice nije puko održavanje života nego pravedan, slobodan i sretan život. Međutim, dok je Platon zadržao sofističku tezu o specijalistima kao stručnjacima za svaki posao, pa tako i za političko djelovanje i vladanje i razvio je u teoriju elitu filozofa kao vladara, kao da je političko vladanje, poput svih ostalih zanimanja, stvar pojedinih stručnjaka, a ne svih zbiljskih građana, Aristotel je zadržao misao da je za svako umijeće i svaki posao potrebno odgovarajuće svojevršno znanje, što je sadržano i u njegovu načelnom lučenju teoretskog, praktičnog i poetičkog znanja,⁹ ali je istovremeno, nasuprot Platonu, pokazao da politika nije stvar nikakvih mudraca, posebnih stručnjaka ni elita, nego razboritih, slobodnih i jednakih građana.

8 Tako P. Koslowski ističe: »Razlikovanje države i društva, koje se nalazi u temelju misli reprezentativne demokracije, nije potpuno odvajanje, ali ipak diferencija države i društva« (*Gesellschaft und Staat*, Stuttgart 1982, str. 300).

9 Vidi Aristotel, *Nikomahova etika* I 3, 1095b—1096a, te moj Predgovor Aristotelovoj *Metafizici*, Zagreb 1985, posebno 4. poglavlje »Bitni načini ljudskoga života i dioba filozofije«.

Novi vijek razvija specijaliste za sve sfere svijeta i života. Specijalizacija već sama u sebi sadrži reprezentaciju, koja, kako sama riječ kaže, znači oličenje stanovite stvari i njezino predstavljanje ili zastupanje u ime svih. U skladu s općenitim razvojem modernog doba i novovjekovna filozofija politike postala je filozofija reprezentacije, jer su političke institucije postale reprezentativne institucije. Nisu samo političke stranke, nego je i sama država postala reprezentacijom grupa i naroda, a ne prezentacijom građana. Što od svijeta života i zašto njegovi bitni momenti novovjekovnom čovjeku nisu više prezentni, nego se pretežno reprezentiraju pomoću drugih, predstavlja općenito pitanje, na koje se može odgovoriti samo ako se istraži što novovjekovni čovjek više ne čini sam, nego preko zastupnika svih vrsta. Ovdje ćemo se ograničiti na zastupanje političkog života i demokracije, jer su oni, posebno u novom vijeku, izgubili svoje izvorno značenje i svrhu, te poprimili novu ulogu i oblik.

Još u 17. i na početku 18. stoljeća, u raspravljanju o oblicima političke vladavine, demokracija se navodi i kao dobar i kao loš oblik vladavine. Spinoza je posebno isticao pozitivno značenje demokracije kao onoga oblika političke vladavine u kojemu se pojedinac ne odriče svoje slobode i prirodnog prava, nego ih u njemu tek ozbiljuje: od svih oblika vlasti, demokracija je, prema Spinozi, »najprirodnija i najviše odgovara slobodi, koju priroda svakome daje. Naime, u demokraciji nitko svoje prirodno pravo ne prenosi na drugoga tako da ga kasnije uopće više ne pitaju za savjet, nego to pravo prenosi na većinu čitavog društva, kojega je i on jedan dio«. ¹⁰ U tome su sadržana ne samo neotuđiva prirodna prava novovjekovnog individuuma, nego i izvorni smisao direktne demokracije kao neposrednog savjetovanja i odlučivanja u političkom životu.

U isto vrijeme došlo je, međutim, do daljnjeg razvitka i diferenciranja samog pojma demokracije. Najprije se demokracija kao oblik državne vladavine vezivala uz sistem reprezentativne vlasti, zatim je sve više gubila izvorno političko značenje i vezu s poretkom vladavine, a poprimala socijalno i ekonomsko značenje. Zanimljivo je da je u novovjekovnom razvitku još prije Hegela demokracija proglašena lošim oblikom političke vladavine. To ima svoju tradiciju još od Aristotela, koji je politeju kao dobar oblik vladavine — jer oni koji u njoj vladaju, vladaju u interesu svih, a ne samo onih koji su na vlasti — suprotstavio demokraciji kao lošem obliku, jer, iako je u njoj većina na vlasti, njihova vladavina nije u službi svih građana, nego te većine koja vlada u svome interesu, te je stoga kvalitativno jednaka oligarhiji i despociji, od kojih se kao ostalih loših oblika vladavine demokracija razlikuje samo kvantitativno. Iz toga istog razloga i Hegel odriče demokraciji konstitutivnu ulogu za političku vladavinu, a monarhiji pridaje značenje najboljeg oblika vladavine, tj. smisao Aristotelove politeje.

Neovisno o isticanju monarha i monarhije, Hegelova zasluga za razvitak novovjekovne političke filozofije može se stoga usporediti s Aristotelovom za slugom za razumijevanje politike u antičkoj filozofiji. Jer, zahvaljujući vezi Hegelova razumijevanja »običajnosti« i »uma u povijesti« s Aristotelovom filozofijom politike, Hegelova praktična filozofija uspjela je povezati antičku

10 B. Spinoza: *Teološko-politička rasprava*, pogl. XVI; citirano prema prijevodu V. Vratovića u: *Racionalistička filozofija* od M. Kangrge, Zagreb 1957.

supstancijalnu običajnost i novovjekovnu subjektivnost i tako postati misao suvremenog svijeta na koju se misao nastavlja ne samo Marxovo povijesno mišljenje, nego i suvremena povijesna misao općenito.¹¹ Otuda praktična filozofija novoga vijeka nema svoj vrhunac u idealističkoj subjektivnosti i čistoj umnosti Kantove ili Fichteove provenijencije, nego u Hegelovu običajnom i povijesnom svijetu kao svijetu života, koji sa svojim običajima i institucijama omogućuje i normira konkretno ljudsko djelovanje time što ukida, kako proizvoljnost prirodnog stanja, tako imperativ čistog uma, jer je samo povijesno ozbiljeni um primjerena norma zbiljskom djelovanju i praktičnom životu ljudi. A to je bio izvorni smisao ethosa i nomosa političkih zajednica ne samo u prvim demokracijama svjetske povijesti, nego jednako tako u Aristotelovoj i Hegelovoj političkoj filozofiji, kojoj je kao takvoj tuđ kako tehnicizam društvenog stanja, tako i totalitarizam političkog života.

U povijesti političke misli nakon Hegela, Lorenz von Stein je već 1842. naglasio značenje demokracije za suvremenu svjetsku povijest i nazvao je »socijalnom demokracijom«. Dakako, ona se ne iscrpljuje svojom socijalnom i ekonomskom ulogom, jer ona u sebi ujedinjuje političko-konstitucionalnu i upravno-socijalnu tendenciju modernog doba. Iako je von Stein u svojoj dijalektici hegelijanac, njegovo shvaćanje socijalne demokracije, kako ju je razvio u djelu *Geschichte der sozialen Bewegung in Frankreich*, više nagovještuje buduću socijalnu državu nego tradicionalnu političku zajednicu, tako da je država njegove socijalne demokracije sličnija Tocquilleovoj sjeverno-američkoj demokraciji, nego Hegelovoj političkoj državi. Kako znamo, tek je Karl Marx na mjesto Hegelove konstitucionalne monarhije stavio demokraciju u izvornome političkom smislu.

Marxovo shvaćanje demokracije nastavlja se na njegovo oduševljenje za liberalnu republiku i ide preko radikalne demokracije do komunizma kao »demokracije slobode«, koja nasuprot, kako srednjovjekovnoj demokraciji neslobode, tako i novovjekovnoj »apstrakciji države kao takve« predstavlja »riješenu zagonetku svih ustava«, tj. istinu svih oblika političke vladavine.¹²

Zbog značenja tih Marxovih misli za našu temu navodim ih u cjelini: »Demokracija je riješena zagonetka svih ustava. Ustav ovdje nije samo po sebi, prema biti, nego prema egzistenciji, zbiljnosti stalno sveden na svoj zbiljski temelj, na zbiljskoga čovjeka, zbiljski narod i postavljen kao njegovo vlastito djelo.«¹³ Otuda Marx postavlja suverenitet naroda nasuprot Hegelovu »suverenitetu koji postoji u monarhu«, jer samo suverenitet zbiljskog naroda omogućuje da se politički ustav ne nameće izvana, kao što zbiljski čovjek ujedinjuje oblik i sadržaj političkog života u konkretnom djelovanju i zbiljskom ljudskom opstojanju: u demokraciji čovjek ne opstoji »radi zakona, nego je zakon tu radi čovjeka, on je ljudski opstanak, dok je u drugim oblicima čovjek zakonski opstanak.«¹⁴ Dakako, ljudski opstojati ne znači anarhično opstojati bez normi i zakona, nego to znači da se norme i zakoni običajnoga života ne mogu izdvojiti u posebnu zbiljnost pored zbiljskoga ljudskoga ži-

11 Vidi A. Pažanin: »Hegelova praktična filozofija i suvremeni svijet«, u: *Praksa i politika*, Zagreb 1983, str. 11—27.

12 Vidi K. Marx: *Kritika Hegelova državnog prava* i raspravu navedenu u bilj. 1.

13 K. Marx: *Kritika Hegelova državnog prava*, u: *Filozofsko-politički spisi*, Zagreb 1979, str. 194.

14 Isto, str. 195.

vota. Jednako tako se politički život u demokraciji ne može odvijati bez ustava, ali ni reducirati na ustav kao političku državu, jer se ustav stalno mora svoditi na »zbiljski narod« kao svoj zbiljski temelj, a ne smije se razviti »u posebnu zbiljnost pored zbiljskoga narodnog života« i da »politička država postane ustav ostale države«. ¹⁵

Budući da je demokracija, prema Marxu, rod i vrsta političke vladavine kao takve, ona u stvari preuzima ulogu Aristotelove politeje na razini suvremene svjetske povijesti. Komunizam u tom smislu »je riješena zagonetka povijesti i znade sebe kao to rješenje«. ¹⁶ Kao što je demokracija »riješena zagonetka svih ustava«, tako je komunizam »riješena zagonetka povijesti«, a oboje se razvija na rezultatima dosadašnje povijesti i predstavlja optimum sudjelovanja čovjeka u »čitavom bogatstvu dosadašnjeg razvitka« prirode i povijesti. »Taj komunizam kao dovršen naturalizam = humanizam, kao dovršen humanizam = naturalizam, on je *istinsko* rješenje sukoba između čovjeka i prirode, između čovjeka i čovjeka«. ¹⁷ Marxov komunizam se otuda ne smije identificirati ni s nekom tehničkom niti političkom utopijom. On nije ni moderni totalitarizam niti anarhizam, nego zajednica slobodnih i jednakih ljudi, koji u političkoj zajednici kao sistemu običaja i institucija ozbiljuju svoja prava i slobodu, kako pomoću elemenata direktne demokracije, tako i pomoću suvremenih oblika reprezentativne demokracije. Naravno, takva zajednica postoji tek tada kada demokracija nije puka općenita proklamacija partija i puka aklamacija građana, nego politički poredak, koji svojim građanima omogućuje slobodno i trajno sudjelovanje u političkom životu, kako bi ozbiljili svoje pojedinačne i opće svrhe i interese.

Marxov komunizam, dakle, nije ni neko buduće eshatološko carstvo Boga na zemlji niti neka tehnička utopija koja će se ozbiljiti napretkom tehnologije u smislu tzv. »znanstvenog socijalizma« i tehnokratizma. Marxovu razumijevanju komunizma podjednako su tuđi totalitarizam i utopizam. Nadalje, tuđ mu je svaki oblik diktature i tiranije, i to kako tiranije tehnike, tako i tehničke tiranije, pa je na njegovu tragu moguće izbjeći te glavne opasnosti našega modernog života i razviti drukčiju kulturu življenja, nego što su tehnicizam i utopizam. Taj drukčiji oblik življenja i mišljenja poznaje dosadašnja povijest, prije svega, u obliku praktičnog znanja i političkog djelovanja, zbog čega je od presudnog značenja i u suvremenom svijetu tehnike njegovati i, nasuprot njemu razvijati, drukčiji način opstojanja. Kako je već rečeno, na primjeren način to se ne može odvijati ni u eshatološkom niti u tehnokratskom smislu, jer kako eshatološko, tako i tehnokratsko shvaćanje politike ukida političko djelovanje i čini praktični život u njegovoj vlastitosti suvišnim. Tako se i tzv. ukidanje politike u oficijelnom marksizmu obrazlaže ili pomoću »posljednjeg konflikta«, nakon kojega više neće biti nikakvih političkih konflikata, ili pomoću razvitka proizvodnih snaga industrije i tehnologije, koje će same od sebe ukinuti političku vladavinu i politiku učiniti suvišnom. U prvom slučaju ozbiljilo bi se carstvo Božje na zemlji, a u drugom nastalo bi stanje u kojemu će politička vladavina kao vladavina čovjeka nad čovjekom biti zamijenjena vladavinom čovjeka nad stvarima, tj. vladavinom rada i tehnike. Obje iluzije podjednako su opasne i štetne.

15 Isto, str. 197.

16 K. Marx: »Ekonomsko-filozofski rukopisi«, u: *Filozofsko-politički spisi*, str. 392.

17 Isto.

Da bi se izbjegle te opasnosti, valja istražiti i promisliti bitne oblike dosadašnjega slobodnog praktičnog života i političkog djelovanja i na njihovim rezultatima razviti nove, povijesno primjerene načine življenja i mišljenja. U tu svrhu zanimljiva su ne samo iskustva grčkog polisa i građanskih revolucija modernoga doba, nego i iskustva svih onih pokušaja, koji od Pariške komune do jugoslavenskog samoupravljanja nastoje oko izgradnje sistema institucija demokratskog socijalizma nasuprot građansko-liberalnoj i totalitarnoj konstituciji političkih zajednica. Jer, politički identitet i solidarnost građana kao građana iz prvih demokracija svjetske povijesti, jednako kao i trobojnica slobode, jednakosti i bratstva građanskih revolucija pomažu da se, nasuprot novovjekovnoj Freund-Feind-teoriji i modernim diktaturama, razvije proleterska solidarnost i demokratski sistem vladavine građana kao građana — sistem socijalističkog samoupravljanja koji se ne reducira ni na udruženi rad i tehniku niti na klasnu vladavinu i birokraciju, nego ih nadmašuje kao zajednica kako ravnopravnih radnih ljudi, tako i slobodnih i jednakih građana. U tom smislu, sistem socijalističkog samoupravljanja obuhvaća i udruženi rad sa svim njegovim asocijacijama i politički sistem sa svim oblicima upravljanja građana kao građana. To znači da se socijalizam ne može — a komunizam, kako smo i na Marxovim tekstovima vidjeli, to može još manje — svesti na »asocijaciju slobodnih proizvođača« kao radnih ljudi, jer bi to vodilo »znanstvenom socijalizmu« kao apsolutnoj dominaciji novovjekovne znanosti i tehnike ili rada kao novog boga. Tada politika, političko djelovanje i politička vladavina gube svoj izvorni smisao vladavine slobodnih i razboritih građana, te postaju izopačena, despotska, staleška, klasna vladavina koja, kao vladavina rada i tehnike u smislu suvremene političke teorije tehnokratizma, zapravo likvidira politiku u njezinoj vlastitosti. Kako smo ranije vidjeli, politika u svojem izvornom i pravom značenju, međutim, nije identična s klasnim interesima i klasnom vladavinom, nego joj je, naprotiv, svrha ozbiljenje zajedničkih i općih interesa građana kao građana. Otuda politika ne iščezava ni u komunizmu kao besklasnom društvu, nego se tek u njemu može istinski prakticirati — naravno, ne bez tehnike i sfere rada kao materijalne proizvodnje, nego pomoću njih, ali na drukčiji način nego što je način na koji se one odvijaju i razvijaju. Prema tome, valja u razlici i nasuprot tehnici i novovjekovnoj znanstvenoj racionalnosti i teoriji razvijati svojevrsno praktično znanje i običajnost, jer samo tada se praktičan život i politika mogu prakticirati na njima primjeren način. Stoga, usprkos svim zastranama i izopačavanjima politike u dosadašnjoj i posebno u najnovijoj povijesti, ostaje kao trajan zadatak da se politika razvija kao optimalno sudjelovanje građana u slobodnom i razboritom savjetovanju i odlučivanju na različitim razinama: od referenduma do najviših predstavničkih tijela, i kao samo djelovanje koje je u skladu s tim odlukama i uvidima u konkretnu situaciju i običajnost zajednice. To je, zapravo, bio i ostao izvorni smisao zbiljske politike i zbiljske demokracije. Dakako, za ozbiljenje toga smisla politike valja da su svi građani sposobni kako da naizmjenično vladaju, tj. upravljaju svojom političkom zajednicom, kad su, kako mi to danas kažemo, u organima upravljanja i delegacijama, tako i da se pokoravaju kad nisu u njima, jer time omogućuju ne samo pravedno funkcioniranje zajednice, nego i slobodan razvitak svojih dispozicija i mogućnosti u sposobnosti.

Ako je politika u naznačenome izvornom smislu imala takvo značenje i javno uvažavanje u prvim demokracijama svjetske povijesti, što ih poznajemo upravo kao neposredne ili direktne demokracije, a što je imalo odjeka još u Aristotelovoj filozofiji politike, zašto politika i politički život ne bi imali isto, slično ili još veće uvažavanje i značenje danas — bar u onim demokracijama koje se, kao i prve demokracije svjetske povijesti, nazivaju »direktnim demokracijama«? Doduše, kako smo ranije vidjeli, od novoga vijeka dominantan oblik demokratske vladavine jest reprezentativna, a ne direktna demokracija, što je razumljivo, posebno s obzirom na veliko prostranstvo modernih država, koje se od antičkog grada-države razlikuju ne samo po veličini, nego se ispunjenje bitnih svrha zbog kojih države postoje, a to je pravedan i sretan život njihovih građana, u njima vrlo često nalazi u obrnutom razmjeru s njihovom veličinom i moći. To sve upućuje na to da se ni u modernim državama politički život i opći interesi ne smiju prepustiti raznim reprezentantima, nego su stvar, svrha i zadaća svih državljana, tj. građana kao građana.

Naravno, u modernim državama posebno mjesto pripada stručnjacima i specijalistima razne vrste, a među njima i političkim specijalistima i politološkim stručnjacima. Međutim, smisao, zadaća i pravo stručnjaka nije da odlučuju o pitanjima i interesima koji su stvar svih građana, nego je njihova zadaća da istraže, osvijetle, objasne i pripreme probleme, kako bi o ovima i oni, ali oni ne kao stručnjaci nego kao građani, skupa sa svim ostalim građanima upravo kao građani, odnosno ako su delegati onda kao reprezentanti svoje sredine, od radne jedinice i mjesne zajednice do federacije, slobodno odlučivali i djelovali, te za svoje ponašanje i djelovanje odgovarali. U tom pogledu, ponovno je vrlo važno pitanje: tko su delegati i reprezentanti radnih ljudi i građana — vječni funkcionari, profesionalni političari, partijski kadrovi, razni profeti, mjesečari, moćnici i njihove »dinastije« ili najbolji radni ljudi i građani, koji će stanovito vrijeme preuzeti odgovarajuće poslove i javne dužnosti i upravljati u interesu svih, a ne ni manjine niti većine, pa kad prođe vrijeme određeno za obavljanje javne funkcije vratiti se svome zanimanju i pomagati da i drugi uspješno obave političke dužnosti i ozbilje općeniti interes i dobro?

Stvari i problemi, dakako, nisu tako jednostavni kako se čini na prvi pogled. Danas najbolje znamo da se u visoko industrijski i tehnički razvijenom društvu ni na području politike ne može bez specijalističke tehnike i birokratskih aparata, koji u modernoj državi mogu preuzeti mnoge planirajuće i egzekutivne funkcije. Istodobno, međutim, znamo da takvi aparati i institucije naginju ekspanziji i autonomiji svoga djelovanja, a zbog statusa njihove informiranosti i specijalističkog znanja, koje je u njima otjelovljeno, naivnim ispada svaki pokušaj kontrole njihove moći, koja vrlo brzo prerasta u tehnokratizam i birokratizam, ako ih već unaprijed nisu potkupile i birokratizirale političke partije i grupe. Stoga, nasuprot tome, valja buditi i jačati praktičnu svijest građana, njihovu savjest i odgovornost, kako bi se pored zarobljujućeg svijeta tehnike održao i razvijao običajni svijet života i političko djelovanje u njemu. Tome može pomoći i sama politika, tj. suvremena demokracija, i to direktna i reprezentativna demokracija s raznovrsnim svojim oblicima i delegacijama, jer javnosti i odgovornosti valja podvrgnuti svo upravljanje političkom zajednicom od direktnih oblika preko delegacija do parlamenta, da bi se potvrdilo da je država zajednica svojih državljana,

a državljani građani svoje države. Ako se to ne dogodi, onda će istinska politika imati i dalje tako malo izgleda na uspjeh kao što ga je imala u postaristotelovskom dobu općenito. Danas čak neće imati nikakva izgleda, jer prijeti apsolutna svemoć tehnika koja ranije, tako reći, nije ni postojala.

Pa ipak, s opasnošću rastu i mogućnosti njezina prevladavanja. Već je prva industrijalizacija dala poleta demokratskoj misli i demokratiziranju društva uopće. Nove tehnologije i mogućnosti informiranja u informacijskom društvu budućnosti još više će razviti demokratske oblike odnošenja. Mi smo već danas svjedoci raznolike participacije građana, kako u užim političkim procesima i aktivnostima u Aristotelovu smislu, tako i u socijalnim i ekonomskim procesima od ekoloških pokreta i inicijativa građana preko informiranja i suodlučivanja do upravljanja i samoupravljanja cijelom političkom zajednicom u izloženom smislu. Moramo se, međutim, čuvati da demokratiziranje, politiziranje, kao i samoupravljanje ne pretvorimo u idol i praznu formulu, a time u obmanu i sredstvo manipuliranja. Jedno je sasvim sigurno: različiti narodi pronaći će i u skladu sa svojom poviješću, kulturom i običajnošću razviti raznovrsne oblike direktne i reprezentativne demokracije kao svoj vlastiti sistem institucija i organizacije socijalnog i političkog života. Tim konkretnim oblicima i problemima društvenog i političkog života bavi se moderna politička znanost kao pojedinačna znanost, dok filozofija politike nastoji oko univerzalnog ozbiljenja bitnih rezultata dosadašnje povijesti kao ozbiljenja slobode i sreće građana u suvremenim državama. Stoga ona pretpostavlja kako slobodu i jednakost građana grčkog polisa, tako i neotuđiva temeljna prava novovjekovnog individuuma kao bitne tekovine dosadašnje politike na kojima se temelji i razvija politički život suvremenih ljudi i naroda. Upravo kao politički, suvremeni život zahtijeva angažman ne samo specijalista, nego najšireg kruga građana, koji su kadri i kompetentni da javno raspravljaju i odlučuju, kako o svojim pravima i interesima, tako i o zajedničkim zadacima i problemima političkog života. Jer, samo zbiljskim politiziranjem građana i njihovim slobodnim i odgovornim djelovanjem moguće je izbjeći glavne opasnosti izopačavanja politike u suvremenim državama, bilo da je riječ o opasnosti od totalitarizma i birokratizma ili liberalizma i anarhizma, bilo scijentizma i tehnokratizma. U tom smislu demokracija se pojavljuje kao suvremenoj svjetskoj povijesti najprimjerniji način ozbiljenja političkog života, koji kao običajni inter-homines-esse obuhvaća uzajamno savjetovanje, odlučivanje i djelovanje slobodnih i jednakih građana u političkoj zajednici.

Ante Pažanin

POLITICS AND DEMOCRACY IN THE AGE OF TECHNOLOGY

Summary

The question of the essence of the political and of political and politics can be answered in principle in two ways. The first is implied in the original Greek notion of politics as the realisation of common weal of citizens as citizens. The polis is a political community in which citizens realize their practical life, and

the practice of politics is based on their own common sense and practical insights. The other answer proceeds from a modern Machiavellian concept of politics as a technique, i.e. the art of government and the keeping of citizens in subjection. The state is an instrument of force and coercion, and the practice of politics is the instrumentalisation and functionalisation of citizens as subjects. Practical knowledge and custom should be promoted as an antithesis to technology and modern scientific rationality, for the former are the only preconditions for an adequate practice of practical life and politics. The original meaning of real politics and democracy is the optimal participation of citizens in free and rational consultation and decision-making on the life of the community.

Ante Pažanin

POLITICS AND DEMOCRACY IN THE AGE OF
TECHNOLOGY

Summary

The question of the nature of the political act of politics and politics can be answered in two ways. The first is based on the original Greek notion of politics as the art of government and the keeping of citizens in subjection. The second is based on the modern Machiavellian concept of politics as a technique, i.e. the art of government and the keeping of citizens in subjection. The state is an instrument of force and coercion, and the practice of politics is the instrumentalisation and functionalisation of citizens as subjects. Practical knowledge and custom should be promoted as an antithesis to technology and modern scientific rationality, for the former are the only preconditions for an adequate practice of practical life and politics. The original meaning of real politics and democracy is the optimal participation of citizens in free and rational consultation and decision-making on the life of the community.